

Мр Ема МИЉКОВИЋ БОЈАНИЋ*

ХИЛАНДАР У НАЈНОВИЈИМ ИСТОРИОГРАФСКИМ РАДОВИМА

(Александар Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV-XVII век*, Београд 2000, 498.)

С благословима Светог архијерејског синода Српске православне цркве и преподобног архимандрита Мојсија, игумана српске царске лавре Хиландара, у Београду је у лето 2000. године објављена књига др Александра Фотића, доцента на Катедри за општу историју Филозофског факултета у Београду, посвећена историји Свете Горе и посебно манастира Хиландара под османском влашћу, у широком временском распону од XV до XVII века.

Књига, која представља донекле измењену и допуњену докторску дисертацију *Турска и Хиландар у XVI и XVII веку*, настала је највећим делом као резултат истраживања османске грађе из Хиландара. Наиме, у Архиву манастира Хиландара сачувана је изузетно драгоцену и релативно слабо истражена османска грађа. Та збирка представља најзначајнији корпус османске грађе везане за историју српског народа која се налази у српском поседу. Захваљујући одличном познавању османског језика, дипломатике и палеографије, А. Фотић је изузетно успешно искористио ту грађу, допуњујући је и упоређујући са изворима и друге провенијенције, грчке и српске.

Српска православна црква, иако уклопљена у систем османске власти, била је главни носилац очувања вере, народне традиције и осећања етничке припадности српском народу, а Света Гора представља, дуже од једног миленијума, једно од најважнијих средишта православног хришћанства. Као школа византијског духовног живота, Света Гора је била извориште идеја које су утицале не само на духовни живот већ и на целокупну културу народа југоисточне Европе, а српска средњовековна држава и самостална црква биле су укључене у тај византијски хришћански цивилизацијски круг. То је, вероватно, био главни разлог што су још

---

* Аутор је асистент у Историјском институту САНУ, Београд

први Немањићи на тлу Свете Горе основали снажан српски манастир. Хиландар је основан 1198. године, и вековима, може се слободно рећи до данашњих дана, представља центар српске духовности, те је мишљење А. Фотића да је тај манастир "покретач главних духовних токова у српском залеђу" истински утемељено и потврђено не само у историјским документима већ и у историјској свести српског народа.

На читавом простору југоисточне Европе, у време османске доминације хришћани су чинили већинско становништво, у односу на муслимане. Основна карактеристика владавине османских султана током XV, XVI, па и све до XVII века била је прагматичност, те кроз ту призму треба посматрати све њихове поступке у односу према поданицима - и добре и лоше. Османско Царство било је пре свега исламска држава, у којој су не-муслимани, па дакле и хришћани, били грађани другог реда. Хришћани су толерисани у мери у којој њихово присуство не би вређало муслимане, те су били подвргнути ограничењима у свим областима јавног живота. Тако је и Српска православна црква, око које је народ био окупљен, као једине преостале националне институције након пада не само српске Деспотовине већ и других српских земаља под османску власт, у организационом смислу била под пуном контролом централне власти. Без сагласности Порте, није могао бити изабран ниједан патријарх, митрополит или епископ. Држава се, као и у другим видовима друштвеног живота, није мешала у унутрашње уређење цркава, њихову хијерархију и администрацију, већ је утврђивала износ дажбина које су цркве и манастири, тј. њихови монаси, били дужни да плаћају, као и одговорности. Монаси су спадали у повлашћени слој становништва, и у највећем броју случајева били су ослобођени плаћања харача, као и многих других ванредних намета у дужим временским раздобљима све до краја XVII века. Са манастирског поседа, порези су се углавном плаћали одсеком једанпут годишње, што такође представља повластицу у односу на иначе примењивани систем обрачунавања десетка. Све то представља опште оквире, без чијег сагледавања није могуће постићи оно што сам аутор наглашава као основи циљ свог дела, а то је: да се "расветле начини на које су се целокупна атонска заједница, и посебно, Хиландар и његови монаси, прилагодили новим условима и новој власти". У раду се настојало да се детаљно проучи систем функционисања Хиландара, а пре свега околности и узроци који су му омогућили да настави свој живот у муслиманској војничкој држави, те да задржи снажан духовни утицај на све православне народе поробљене југоисточне Европе.

Свеобухватна, модерна историја Свете Горе или неког њеног манастира, дакле ни Хиландара, још увек није написана. Свакако, и у домаћој и у светској историографији постоје студије и истраживачки радови посвећени појединачним питањима историје светогорских манастира. Модерна историографија је највише напредовала у проучавању раздобља пада Свете Горе под османску власт, док је, захваљујући богатој, а још увек непотпуно истраженој османској грађи, могуће проширити сазнања о дугом временском раздобљу које је Света Гора провела у оквиру Османског Царства. Монографија *Света Гора и Хиландар у Осман-*

ском царствију XV- XVII век, без икакве сумње, представља први корак у том правцу.

Књига се састоји од увода, седам поглавља и закључка. Прво поглавље, *Светија Гора и Османлије у XIV и XV веку*, посвећено је почецима непосредних контаката Светогораца са Османлијама, њиховим првим искуствима са новим завојевачем, последицама Маричке битке, привикавању атонске заједнице на нове услове, затим кратком повратку под власт Византије у периоду 1403-1423, оновременским економским приликама манастира, метосима који су се налазили у српским земљама и другом и коначном паду под османску власт.

Друго поглавље носи наслов *Светија Гора и османска власиј*, и у њему су најпре изнети османски називи за Свету Гору, Хиландар, монахе и њихове функције, након чега је А. Фотић приступио одређивању територије и утврђивању начина држања земље, истраживању проблема конфискације и откупа манастира и њихових поседа 1568/69. године, управно судској надлежности, дажбинама, и општим и посебним повластицама.

Унутрашње уређење Светије Горе и Хиландар - наслов је трећег поглавља, у коме су обрађене светогорске установе и утврђена надлежност црквених власти. Наредне странице монографије посвећену су манастирима и монасима: хијерархијском поретку, броју монаха, негрчким манастирима, српском манастиру Хиландару, савезу Хиландара и Светог Пантелејмона, грчко-словенском супарништву и продору идиоритмије (тј. *особеножића*, начина живота карактеристичног за пустињске келије).

На основу података из османских докумената било је могуће допунити, па и из корена изменити досадашња сазнања о распореду манастирских здања и зидина, обнови и доградњи постојећих грађевина, као и о зидању сасвим нових јединица, што је обрађено у четвртм поглављу књиге, које носи наслов *Хиландарска здања и хиландарско брајствиво*. У овом поглављу садржани су и просопографски прилози о игуманима и осталим угледним монасима.

Пето поглавље носи интригантан наслов *Искушења*, и њиме су обухваћени описи опасности и искушења који су вребали монахе, или се надвијали над читав манастир. Светогорска заједница била је угрожавана природним непогодама, католичким прозелитизмом, разбојничким претњама с мора и копна, као и оправданим и неоправданим оптужбама против самих Хиландараца за кршење закона. У овом поглављу приказане су и мере које су манастири, као и сама власт, предузимали за заштиту Свете Горе.

У шестом поглављу, *Покровишељи и приложници*, проучена је ктиторска делатност последњих изданака српског племства, као и влашких, молдавских и руских господара, њихових поданика и бројних ходочасника. Ипак, и поред значајних прилога, главна економска основа опстанка манастира Хиландара били су бројни метоси, од којих је неколико највећих наслеђено из средњег века, док су други куповани и продавани у доба османске власти.

У седмом, завршном поглављу ове књиге, насловљеном *Хиландарски метоси у Османском царстџу*, обрађени су сви поседе Хиландара. Поседи су разврстани по областима у којима су се налазили на: поседе у границама Свете Горе, поседе у залеђу Свете Горе, поседе у областима Солуна, Каламарије и Касандре, поседе у Струмској области и на острву Тасос, и поседе у Чанадском санцаку (ејалет Темишвар).

Велику вредност ове књиге представљају и карте, којих има укупно 12. Поред карте Свете Горе, карте области Каламарије у раздобљу XVI-XVII века и плана манастира Хиландар, картографски су приказани и правци кретања "хиландарских путника" у XVI и XVII веку, хиландарски поседе у Османском царству, хиландарски посед на Светој Гори, хиландарски метоси на Превлаци и у Комитиси, хиландарски поседе на источној Халкидици, хиландарски метох у Солуну, хиландарски метоси на Каламарији, хиландарски метоси на Касандри, хиландарски метоси у Пострумљу, и хиландарски метох Бакебош у Бечкеречком кадилуку, све за временско раздобље XV-XVII века.

Књига садржи и неколико прилога, међу којима је сасвим сигурно најзначајнији попис игумана и монаха од почетка османске власти 1423. године до краја XVII века, настао на основу све познате и расположиве објављене и необјављене грађе. Остали прилози објашњавају мере које су биле у употреби, пружају преглед османског новца (акче, гроша и златника), као и табеларни приказ новчаних јединица у акчама за раздобље XV-XVII века.

Монографија *Светџа Гора и Хиландар у Османском царстџу XV-XVII век* опремљена је и речником коришћених османских термина, објашњењем скраћеница, детаљним пописом релевантних извора и литературе, као и општим индексом.

Читањем ове књиге читалац ће моћи да стекне увид у историју Свете Горе у прва три века османске власти. А. Фотић је показао да је Османско царство прихватило Свету Гору као посебну, територијално издвојену монашку заједницу са извесном унутрашњом аутономијом, што је подразумевало одређена права, али и обавезе, које су, без разлике, важиле за све атонске манастире. Атонско полуострво било је укључено у територијално-управне и судске јединице Османског царства, али муслимански поданици, а делом и хришћани-лаици, нису могли да улазе на Свету Гору без дозволе власти. Државни чиновници су то чинили без ограничења у надлежностима, када би се за тим указала потреба, што, како је показао А. Фотић, није било често. На Светој Гори није било насеља са муслиманским живљем, а тешки преступи били су заиста ретки. Најчешћи узрок мешања османске власти у живот атонске заједнице био је угрожавање државне безбедности, јер је било случајева да су монаси помагали оне који су се сматрали непријатељима или су сакривали одбегло робље, а пре свега оне који су желели да се врате хришћанству. Надлежни кадија је спроводио истрагу за сваки злочин или велику крађу.

Веома је важан и закључак аутора да се самоуправа Свете Горе огледала и у опстајању старих институција. Те институције су се током

векова постепено прилагођавале новим условима живота, па делимично и ишчезавале, у зависности од могућности и потреба манастира.

На први поглед би се могло учинити да у монографији *Свети́а Гора и Хиландар у Османском царстѿву XV-XVII век*, манастир Хиландар заузима доминантно место у односу на друге светогорске манастире, те да је наслов превише широк у односу на садржину. То је, свакако, проузроковано чињеницом да је грађа најбогатија управо за манастир Хиландар, чиме је омогућено да се расветли, барем у основним токовима, то најмање проучено раздобље у његовој историји. Прва три века османске власти јесу раздобље у коме је Хиландар успешно деловао и у великој мери напредовао. Како је највећи број проблема везаних за Хиландар примењив и на остале манастире, те како су аналогije могуће и допуштене, мишљења смо да таква примедба није умесна, те да је, у оној мери у колико је то било могуће, сагледана историја читаве Свете Горе под османском влашћу у периоду од XV до XVII века. Не сме се заборавити и да је Хиландар остао упориште српске духовности, те да је имао велики утицај у читавом балканском залеђу.

Сасвим је извесно да ће књига *Свети́а Гора и Хиландар у Османском царстѿву XV-XVII век* заузети значајно место у новијој српској историографији. Она није могла, свакако, да да одговоре на сва питања везана за историју Свете Горе и манастира Хиландара за време османске владавине. Њен значај је и у томе што су постављена одређена питања, на која, са до сада расположивом грађом, није могуће одговорити, али која ће свакако бити подстицај и подстрек за будуће истраживаче. Ова монографија је свакако добар почетак настојања да се сагледа укупна вишевековна историја Свете Горе и манастира Хиландара, као и правилног разумевања њиховог значаја за српски народ.